

Kinda István

A dokumentum szubjektív hitele egy csángó kiadványban

Recenzió Csoma Gergely: *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában¹* című könyvéről

A kulturális ösiség felfedezési lázában, az archaikum és mítoszának keresése közben kibontakozó jellegzetes „csángó reneszánszt” – bár a tudósok fogalmazták meg² – nem annyira az egymás mellett futó, kölcsönös konstruktív kritikák által előremutató vagy az egymással polemizáló tudományos diskurzusok megszaporodása jelenti, sokkal inkább az az össznemzeti érdeklődés jelzi, amelyet elsősorban laikusok: etnoturisták, érdeklődők, hobbifotósok, táncházasok, zenészek, (önjelölt) népművészek tanúsítanak a moldvai csángók iránt. E széles körű kulturális érdeklődés erőterében az értékek „felgyűjtésének” lenyomata az is például, hogy a moldvai csángó zenészek fölöslegessé váltak a Kárpát-medencei magyar táncházakban, másrészt jelzésértékű az a számos cikk, úti beszámoló, állásfoglalás is, amely a csángó kultúra valóságáról született. A tudományos mércével mérve kétes hitelességűnek minősülő szövegek kategóriájukon belül is eltérő diskurzusok mentén szerveződnek, és különböző célokat lebegtetve maguk előtt (vagy éppen kiszolgálva azokat) különböző felfogást, értékrendet és -szemléletet tükröznek. Valamennyi ilyennek ismérve, hogy a megértésre és a lehető legobjektívebb rögzítésre koncentrááló szakmunkákat kritizálva az empátia és a nemzeti ragaszkodás hiányát, az elszakadt nemzettesttel szembeni hűvös érzéketlenséget vetik szerzőik szemére.

A tudomány és az érdeklődés szélsőséges kategóriái közé egy sajátosan illetékes csoport ékelődik: a csángókkal sorsközösséget vállaló, külső világból érkező kutatók csoportja, akik az antropológiai kutatásmódszertant meggyőződéses ideológiával társítva mozognak és dokumentálnak a terepen. A rövidebb-hosszabb önfeláldozó *hanging around* az „igazság” megtalálása, a csángó mítosz megélése, s nem utolsósorban a „háromnapos csángószakértők” lefülélese érdekében vállalható nemzetmentő stratégia...

Csoma Gergely szobrász és fotóművész, a Magyar Kultúra Lovagja titulusokkal szignózott *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában* című dokumentumregénye³ 2005-ben jelent meg, amelyben a szerző Moldvában töltött egyéves oktatói tevékenységének tanulságos történetét olvashatjuk. Az alapos tereptapasztalattal rendelkező Csoma Gergely kutatói ambícióit félretéve elsősorban közösségi, össznemzeti cél megvalósításáért küzd: a magyar nyelv iskolai oktatásának beindításáért a legkeletibb csángó közösségben, Magyarfaluban.

„Először az egérllyukakat töltöm meg méreggel” mondattal indítja Csoma Gergely a dokumentumregényt, amely egyben narratívája szemléletét is jelzi: a csángó és a magyar, a Kelet és a Nyugat, a nyers és a fött egzisztenciális problematikájának kötetlen végigvezetett disszonanciáját és konfliktusát. Az első oldalon elretentő módon vázolja a „terep” embertelenségét, s ebben a tömör, képszerű formában feltárul az elmaradott, kegyetlen, rideg kultúra, amely a civilizáció-

1. Csoma Gergely 2005: *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában*. Budapest: Agroinform Kiadó, 111 p.

2. *Korunk*. 2003, XIV/9, *Csángó reneszánsz?* című tematikus szám.

3. A szerző definíciója.

ból érkező kultúrember számára nem biztosít befogadó, lakható környezetet. Ezt az archaikus (a leírás alapján megkockáztatjuk: *primitív*) miliót a komfort teljes hiánya jellemzi: rossz nyílászárókkal felszerelt szűk, fűtetlen lakóhely, ragadós kosz, bűz, s ebben a förtelmes környezetben rágszálók és élősködők – egerek, patkányok, bolhák, pókok, poloskák – teszik még elviselhetlenebbé az életet. Egyik pillanatról a másikra a vállalt feladat sikeres kimenetele az önkéntes tanító komfortérzetétől válik függővé. „*Támlás az ágy, csak átlósan tudok aludni, a szalmazsák vesziesen ropog minden mozdulatomnál, és közepén gödrösen kialudt. A szalmazsákból árad az egész-hűg, undorodva szenvedek benne.*” (8.)

Csoma első oldalra sűrített dokumentuma az élethelyzetekben kifejtetten továbbra is jelen van. A kötetet olvasva eltolódott hangsúlyként érzékeljük az élénk táruló harmadik világbeli képet, amelyet a csángók igénytelensége, nyomora hat át, s hiányoljuk, hogy az eltolódott kulturális határvonalakról nemigen beszél, ugyanakkor a falu modernizációs elmozdulásait is túlságosan elhallgatja.⁴ Másrészt viszont nem veszi figyelembe, hogy a bennszülött természetes módon, otthonosan mozog saját kultúrájában, s csak akkor ütközik meg életmódján és körülményein, amikor a kívülről érkező nyugati vendég félszeg, tartózkodó magatartásával szembesül. Hogy példázzuk: a csángó ember a gödrösen kialudt szalmazsákban felrázza vagy éppen kicseréli a szalmát, és újból puha, kényelmes fekhelyet biztosít magának; a nyugati vendég tapasztalatlansága áldozataként nyomorog benne.

Az archaizáló szemlélet továbbvitelével a könyv törzsanyagában az oktatás nehézkes beindításáról, a gyerekekkel kialakuló viszonyokról esik szó. A csángó kultúrába és a helyi társadalomba egyre mélyebben ásva különös intertextualitás tükröződik a szövegben, időnként attól tartunk, hogy egy Malinowskiéhoz hasonlóan nagy felháborodást kiváltó terepnaplót⁵ konstruál meg a szerző egy másik – ezúttal európai – zárványszerűen megmaradt kultúrára vonatkoztatva. Személyek, leleplezett és kiértékelt attitűdök vonulnak fel előttünk, valamennyi a szerző értékmércején minősítve. Nem találjuk az antropológiai megértésre való törekvés nyomait, helyette egy, az oktató személyét központi kategóriaként definiáló és a köréje szerveződő gyermekcsoportot *lesből* leíró narratíva kerekedik ki az önkéntes oktatás és a csapatmunka történetéből, amely mellett állandóan visszatérő motívumként a Moldvát előzőlő „*szerencselovagok*” és a néprajzkutatók lényegesen elütő csoportjait fölényeskedő vagdalkozás során egybemossa.

A dokumentum textuális valóságát vizuálisan megjelenített realitás írja felül: a hivatásos fotóművész-szerző színes, minőségi fényképfelvételekkel gazdagította kiadványát. A Moldvában mozgó idegenek kulturális nyomainak kritikai elemzése során tanulságos problémát vet fel a csángókról készített fotókkal kapcsolatban: egy külföldön is megfordult, adatközlőként ismert csángó öregasszonyt egy fényképen olyan beállításban látta, amelyen egyszerre két ráolvasótechnikát alkalmazott. Hitetlenkedő kérdésére Csoma Gergely a következő választ kapta: „*Anikó [?], Imre [?] úgy mondták: csinnyájjam, tegyem magam, a pózán (fényképen) nem láccik. (...) Nevetünk, Anna hamisan rám kacsint: – Eröst akarták azt a pózát.*”⁶ (98.)

4. A kutatások rávilágítanak, hogy az utóbbi években Magyarfaluban átfogó adaptációs és modernizációs tendenciák érvényesülnek. Lásd pl. Mohácsék Magdolna – Vitos Katalin 2005: Migráció és településfejlődés. A magyarfalusi vendégmunkások fogyasztói szokásai. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: KJNT, 2005, 214–225.

5. Malinowski, Bronislaw 1967: *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Introduction by Raymond Firth. London: Routledge & Kegan Paul

6. A különböző helyeken nyomtatásban is megjelenő beállított, megrendezett fényképek a moldvai csángókat közvetlenül ismerők számára magukért beszélnek. Így például az a jelen kötetbeli fotó is, amelyen a Somoska határában

Az egyéves csángóföldi oktatás narratívájának szempontjából elsődleges események, a dokumentumok rögzítése mellett egy sor másodlagos információ – ha szakszerűek akarunk lenni, akkor *pletykaként* definiálható leírás – kerül a szövegtestbe. A csángó gyerekek személyiségfejlődési szakaszainak megfigyelése szappanoperához hasonló szövevényű, fondorlatos árulásokban bővelkedő rész történeteket írat a szerzővel: „...a vékonyka kislányban hatalmas a női hiúság! A kirándulás hetére almányi kebleket növeszt pótlékokból [...] A barátkozás négy napig tart, ám a csendes Nagyklaudia rivalizálási hajlama győz a barátság fölött, elárulva Juliánnak Gabi titkát kitömött melleiről. Julián elhidegül, Gabi keservesen szenved és átkozódik: sötét bosszúterveket forral a hűtlen barátnő ellen.” (92.) Az oktató élménybeszámolója a tanév sikeres befejezésének mozzanatával, a cél – ösztől már hivatalosan is oktathatják az iskolában a magyar nyelvet – elérésével fejeződik be.

Az összegzőként csatolt kétoldalas folytatás egy késve érkező munkahelyi villanyszámla kapcsán íródik, amelynek kifizetése végül a munkáját becsületesen elvégző alkalmazottra hárul. A végkifejlet az oktatási felelős és a tanító rossz emlékéü vitáját tragikussá erősíti: „*legalább kéthavi fizetésemről búcsúzom gondolatban. A bankba megyek. Felmondom lekötött betétemet, százezer forintot kérek, hogy az utazásra és a villanyszámlára fussa. (...) A pénzemem, a Moldvában megkéréssett sosem kaptam vissza*”. (109.)

Rendkívül tömör és – talán éppen ezért – feltűnően erős bíráló jellegű a könyv két évvel később írt pár soros tényközlő utószava, amelyben Csoma (ismételten) megragadja az alkalmat, hogy a tudományos fórumok csángókkal kapcsolatos diskurzusaival és a műhelymunkákkal kapcsolatosan sértődött hangú véleményt formáljon, mintegy jelezve: lejárt a csángókért tenni akaró önkéntesek kora, s helyüket lelketlen turisták és kétes csángószakértők foglalták el. „*Kutatási irányzat lett a »csángómentők« tevékenységét bírálni. Az okos, ám tétlen elemzésekkel szemben én inkább a cselekvés szabadságában hiszek*”. (111.)

Csoma Gergely könyvének nyelvezete, a helyzetek megélése és értékelő bemutatása különösen erős szubjektivitással exponált. A szöveget a szerző javaslata szerint naplóként, gyűjtési beszámolóként, regényként, dokumentumként is kezelhetjük. Bár alapvetően ilyen jellegű, néprajzi-antropológiai besoroláshoz egyéb kritériumokhoz való alkalmazkodás és mindenekelőtt lényegesen átértékelt kutatói hozzáállás lett volna szükséges. A kulturális antropológia kutatómódszertanából és -elméleteiből tudjuk, hogy egy idegen kultúrában a „háromnapos” elmerülés valójában nem képezhet alapot objektivitásra számot tartó, hiteles alkotás létrehozására. Csoma Gergely történetekben és képekben színes, olvasmányos könyve kapcsán rá kell jönnünk, hogy a kutatói hozzáállás függvényében a hosszas beleélő helyzetek is csapdákat rejtve, fenntartásokkal érhetik el azt a – talán túl magasra tűzött – célt, hogy objektív dokumentációs megbízhatósággal, hitelesen bemutassuk a másik kultúrát.

lévő üres eszténa látható. A kép két mellékszereplője a felirat szerinti augusztusi klímában egyetlen dologra koncentrálnak: a zöld lombú fák előterében a mezítlás asszony és a szabadidőruhás gyerek egy tetőtől talpig tradicionális pástorsubába burkolt, félprofilból fotózott, büszke tartású, „beállott” férfit figyel... (A 32–33. oldal közötti számozatlan lap.) Ha már maga a szerző vetette fel, megjegyezzük, hogy több kötetbeli kép is kikezdi dokumentuma hitelét, pl. amelyen a gyerekek a nedves talajba botokkal karcolva tanulják a betüvetést stb.

7. Kómíves Noémi 2001: Mindennapjaink szövegei: a pletyka. *Néprajzi Látóhatár*, X, 1–4, 205–225.